

Vilniaus ir Sofijos gyventojų šeimos šventės

RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas rasa.sakniene@gmail.com

Straipsnyje, remiantis etnografiniais lauko tyrimais Vilniuje ir Sofijoje, siekiama išanalizuoti šventes, kurios telkia šeimos narius ir yra svarbios ritualinių metų struktūroje. Analizuojant Kūčias, Kalėdas, Velykas ir Naujuosius metus tiek Lietuvoje, tiek Bulgarijoje, dažniausiai minimi iš kartos į kartą perduodami ir perimami šventiniai papročiai leidžia konstatuoti apie sovietiniu laikotarpiu susiformavusius „dvigubus“ ritualinius metus. Vieni ritualai buvo perduodami iš kartos į kartą ir gyvavo uždaroje šeimos aplinkoje, kiti egzistavo viešoje ideologinių struktūrų kontroliuojamoje erdvėje. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje takoskyros tarp šeimoje ir viešoje erdvėje švenčiamų švenčių nebeliko, tačiau prioritetas teikiamas šeimos šventėms. Tad šeimos institucijos tyrimai, analizuojant tiek sovietinio laikotarpio, tiek šių dienų šventes, yra labai reikšmingi.

Raktažodžiai: šeima, šventė, Kalėdos, Naujieji metai, Velykos

IVADAS

Šiuolaikinėje visuomenėje šeima išgyvena radikalius pokyčius. Kultūros perdavimas šeimoje tampa ypač aktualia humanitarinių bei socialinių mokslų tema analizuojant kultūrinio tapatumo problemą. Etnologai gali prisidėti prie šios problemos sprendimo, analizuodami šeimos narius sutelkiančias kalendorines šventes ir atskleiddami jų svarbą ritualinių metų struktūroje. Dviejų skirtingų Europos Sąjungos valstybių – Lietuvos ir Bulgarijos – lyginamasis tyrimas galėtų atskleisti šių šalių panašumą ir skirtumus.

Remdamasi etnografinė lauko tyrimų medžiaga, surinkta Vilniaus mieste 2012–2016 m. (projektai: „Socialinė sąveika ir kultūrinė raiška mieste: laisvalaikis, šventės, ritualai 2012–2016“ (1)

-
- (1) Tyrimo pagrindą sudaro pagal klausimynus „Laisvalaikio ir šventinė kultūra šeimoje (Nepriklausomoje Lietuvoje)“ ir „Laisvalaikio ir šventinė kultūra šeimoje (Sovietinėje Lietuvoje)“ rinkta etnografinė medžiaga. Pirmajame tarp kitų klausimų buvo ir klausimų grupė apie šventes. Apklausti 72 vilniečiai (56 moterys ir 16 vyrų), gimę 1934–1966 m. (36) ir 1970–1998 m. (36). 2012–2015 m. duomenis rinko R. Paukštytė-Šaknienė, 2013 m. – Lietuvos edukologijos universiteto studentai Marius Kantakevičius, Gerda Tamošaitytė, Justina Orlaitė, 2015 m. – studentės Vaidutė Navickaitė-Šaknienė, Justė Vaičiūnaitė. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriuje.

ir „Šiuolaikinės šventės vilniečių šeimoje 2014–2016“ (2)) ir 2015 m. („Šiuolaikinės šventės Bulgarijoje ir Lietuvoje – nuo tradicinės kultūros iki postmodernių transformacijų 2014–2016“) (3), sieksiu palyginti šeimos šventes Vilniuje ir Sofijoje 1950–2015 metais. Nors šie miestai yra Europos Sąjungos nepriklausomų valstybių sostinės, žvelgiant iš istorinės perspektyvos jie skirtingi. Po Antrojo pasaulinio karo Bulgarija tapo socialistine valstybe, o Lietuva buvo tik viena iš TSRS respublikų. Skiriasi šių miestų geografinė padėtis, etninė ir konfesinė struktūra (4), miestų dydis (Sofijoje 1 23000 gyventojų (5), Vilniuje tik 535 631 gyventojas (6)) ir daugelis kitų veiksnių, kurie leidžia tikėtis skirtingų tyrimo rezultatų. Kita vertus, lyginant skirtingoms etninėms ir konfesinėms grupėms priklausančių žmonių papročius skirtingose valstybėse, galima surasti ir bendrų bruožų. Šiame straipsnyje pirmą kartą bus palyginamos Vilniaus ir Sofijos gyventojų šeimose švenčiamos kalendorinės šventės. Nagrinėdama Kūčių, Kalėdų, Naujųjų metų ir Velykų šventes šeimoje, daugiau dėmesio sutelksiu į švenčių simbolius, šventimo vietą, maistą, dovanas. Sprendžiami uždaviniai: 1) pasekti Lietuvos ir Bulgarijos kalendorinių švenčių ritualų kaitą; 2) paanalizuoti Kūčių ir Kalėdų šventės savitumą; 3) pažvelgti į Naujųjų metų šventės skiriamuosius bruožus iš istorinės perspektyvos; 4) atskleisti Velykų svarbą šeimos švenčių plotmėje.

Kalendorinių švenčių tyrimai Bulgarijoje pradėti anksčiau negu Lietuvoje. Nemažai publikacijų atspausdinta XX a. I pusėje. Išskirčiau 1924 m. publikuotą Račo Slaveikovo knygą „Bulgarijos liaudies tradicijos ir tikėjimai“ (autorė rėmėsi pakartotiniu 2012 m. leidimu [36]), Christo Vakarelskio „Bulgarų šventiniai papročiai“ [31] ir Michailo Arnaudovo „Bulgarų liaudies tradicijos. Papročiai, tikėjimai, dainos ir pramogos per visus metus“ [30]. Lietuvoje pirmoji kalendoriniams papročiams skirta publikacija *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai* pasirodė tik 1979 m. [3], o metais anksčiau Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistas Jono Balio rinkinys *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai* [1]. Šie darbai, ypač juose apibendrinta faktografinė medžiaga, sudarė pagrindą plėtoti tolesnius tyrimus. Tačiau išsamesni miesto tyrimai anksčiau atlikti Lietuvoje. Vienas svarbesnių darbų, skirtų pastaraisiais metais šeimoje švenčiamų švenčių analizei, yra 2016 m. publikuota monografija *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Remdamasi 2012–2013 metų etnografinio tyrimo medžiaga autorė kartu su Jonu Mardosa, Žilvyčiu

-
- (2) Tyrimo metu buvo apklausti 175 pateikėjai pagal du klausimyno lapus (iš viso užpildyta 350): lietuviai (47 ir 46 proc.), lenkai (po 37 proc.), rusai (po 13 proc.) bei keli (3 ir 4 proc.) kitų tautybių (ukrainiečių, baltarusių, latvių, neįvardijusių tautybės) atstovai. Klausinėti 20–40 metų pateikėjai, tyrimo metu gyvenantys mieste. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriuje (LII BR, F. 73-2362, F. 2363). Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-5-6).
- (3) Sofijoje apklaustas 21 pateikėjas, gimęs 1934–1999 m.: 4 deš. – 3, 5 deš. – 4, 6 deš. – 3, 7 deš. – 1, 8 deš. – 3, 9 deš. – 5, 10 deš. – 2. Dešimt pateikėjų gimė ir gyvena Sofijoje, likusieji įvairiu laikotarpiu, daugiausia studijų, atsikėlė iš įvairių Bulgarijos vietovių. Pagal tikybą – 20 yra stačiatikiai ir vienas nekrikštytas, nors, kaip pats teigė, prijaučia stačiatikiams. Pagal išsilavinimą – 13 su aukštuoju, 6 su specialiuoju viduriniu arba nebaigtu aukštuoju, 2 turi vidurinį išsilavinimą. Šeiminė padėtis: 12 vedę / ištekęšios, 4 našlės, 5 netekėšios. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriuje.
- (4) Vilniuje 65, 49 % gyventojų yra katalikai, 8, 93 % – stačiatikiai, 1, 04 % – sentikiai. Pagal tautybę: 63, 2 % lietuvių, 16, 5 % lenkų, 12 % rusų [27; 10, 23]. Sofijoje 69, 1 % visų gyventojų sudaro stačiatikiai, 0, 8 % – protestantai, 0, 5 % – musulmonai. Pagal tautybę: 87, 9 % bulgarų, 1, 5 % čigonų, 0, 5 % turkų [25]. Taigi Sofijos gyventojai tiek etniniu, tiek konfesiniu požiūriu homogeniškesni.
- (5) 2012 m. duomenys [25].
- (6) 2011 m. duomenys [10, 11].

Šakniu ir Irma Šidiškiene atliko šiuolaikinių vilniečių šeimose švenčiamų švenčių analizę. Tyrimo metu siekta palyginti lietuvių, lenkų ir rusų šeimose 2012–2013 m. švenčiamas kalendorines šventes: analizuotos šventinių sambūrių vietos, kartu švenčiančios šeimos sudėtis, šventinis maistas, švenčių proga teikiamos dovanos ir per šventes palaikomos tradicijos [12]. Lyginant Lietuvos ir Bulgarijos situaciją, svarbus ir Dalios Senvaitytės straipsnis, kuriame, remiantis 2010 m. atlikto empirinio tyrimo duomenimis, aptariami kolektyvinio (tautinio, kultūrinio ir religinio) bulgarų ir lietuvių studentų tapatumo bruožai bei jų raiška. Religinio gyvenimo kontekste nagrinėjamos ir svarbiausios kalendorinės šventės, išryškunami kai kurie jų elementai [24, 476–487].

Skirtingi tyrimai apskundina šių dienų Vilniaus ir Sofijos gyventojų švenčių šventimo situacijos lyginimą, tačiau sureiškina abiejuose miestuose atliktus etnografinius lauko tyrimus, kurių duomenis išsamiai pateiksiu ir analizuosiu šiame straipsnyje.

LIETUVOS IR BULGARIJOS RITUALINIŲ METŲ DINAMIKA

Analizuojant skirtingų Europos valstybių ritualinių metų struktūrą, svarbu apžvelgti Julijaus ir Grigaliaus kalendorių kaitą tiriamose šalyse. Lietuvoje šio proceso istorija sudėtinga. 1582 m. spalio 15 d. Popiežius Grigalius XIII įvedė naują kalendorių, kuris 1586 m. įsigaliojo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. 1795 m. didžioji dabartinės Lietuvos dalis buvo įtraukta į Rusijos imperiją, tad nuo 1800 m. didesnė okupuotos Lietuvos dalis (išskyrus Užnemunę) turėjo vėl sugrįžti prie Julijaus kalendoriaus. 1915 m., Pirmojo pasaulinio karo metu, Grigaliaus kalendorius buvo įvestas visoje dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Lietuvos stačiatikiai ir sentikiai iki šių dienų laikosi senojo Julijaus kalendoriaus, kuris XX a. ir XXI a. nuo Grigaliaus atsilieka 13 dienų, todėl Lietuvoje šias tikybas išpažįstantys žmonės Kalėdas švenčia po Naujųjų metų. Dėl skirtingai skaičiuojamo laiko dažnai skiriasi ir katalikų bei stačiatikių Velykos [28, 6]. Kitokia Grigaliaus kalendoriaus įvedimo istorija Bulgarijoje. Šios šalies parlamentas 1916 m. kovo 12 d. priėmė įstatymą dėl Grigaliaus kalendoriaus įvedimo, tačiau Bulgarijos stačiatikių bažnyčia vis dar laikėsi Julijaus kalendoriaus. 1968 m. bulgarų, taip pat rumunų ir graikų stačiatikių bažnyčia perėjo prie Grigaliaus kalendoriaus, nors Velykų ciklo šventės iki dabar švenčiamos pagal Julijaus kalendorių [5]. Taigi Bulgarijoje Velykų laikas sutampa su rusų ortodoksų, o Kalėdos – su Romos katalikų švenčiamomis Kalėdomis.

Vis dėlto kalbėdami apie ritualinių metų dinamiką posovietinėse šalyse, turime išskirti socialistinį laikotarpį, kuris turėjo pašalinti bet kokius konfesinius skirtumus ir pačią religiją. Diachroninė ritualinių metų analizė rodo XX a. II pusėje išgyventą panašią situaciją abiejose valstybėse. Kaip teigė Klausas ir Juliana Roth, studijavę socialistinių švenčių ir ritualų sistemą Bulgarijoje, Sovietų Sąjungos ir kitų socialistinių šalių bandymai sukurti „socialistinį gyvenimo būdą“, apimantį visapusišką socialistinių švenčių ir ritualų sistemą, yra vienas iš radikaliausių politinio elito kultūros vadybos (valdymo) pavyzdžių [19, 107]. Pasak Dilyanos Ivanovos, socializmo metu Bulgarijoje vadovaujančios ideologinės struktūros suformavo naują tautinio paveldo koncepciją, siekiančią įtvirtinti šią ideologiją kiekvienoje gyvenimo srityje. Svarbus vaidmuo buvo skiriamas neseniai susiformavusiai socialistinei šventinei kultūrai, kurią sudarė nauji „socialistiniai“ įvykiai ir ritualai, religinio bei „buržuazinio“ turinio neturinčios tradicinės šventės [6, 332]. Naujosios socialistinės šventės buvo privalomos, nes Bulgarijos komunistų vadovai siekė išlaikyti visišką Bulgarijos gyventojų kontrolę, t. y. ideologiškai pakeisti žmonių mentalitetą, kad būtų lengviau kontroliuoti visuomenę. Socialiniu lygiu vyriausybė bandė

integruoti kaimo migrantus į naują miestų aplinką ir taip formuoti vieningą socialistinę visuomenę. Kultūros lygiu valdininkai siekė sukurti naują mentalitetą ir individualų tapatumą. Kalbant apie ekonominę naudą, valdžios institucijos skatino visos visuomenės ekonominį produktyvumą, kontroliuodamos šventes ir pramogas [6, 338]. 1989 m. žlugus Bulgarijos komunistiniam režimui, nacionalinio kultūros paveldo, kartu ir šventinės kultūros samprata dar kartą buvo iš naujo apsvastyta ir pertvarkyta atsižvelgiant į naują demokratinę ir pliuralistinę aplinką. Socialistinės šventės, atspindinčios ideologinę propagandą, išnyko, buvo atgaivintas švenčių religinis charakteris. Tai rodo, kad šventė yra dinamiška ir daro didelę įtaką tam tikram istoriniam ir politiniam kontekstui [6, 332].

Lietuvoje buvusi kalendorinių švenčių sistema nuo sovietinės okupacijos pradžios taip pat iš pagrindų buvo pakeista. Lietuvoje siekta sukurti naują kalendorinių švenčių struktūrą bei užtikrinti ideologiškai teisingą jų turinį. Tik revoliucinėms šventėms (išimtis – Naujieji metai) buvo įvestos nedarbo dienos. Kurtos ir naujos LTSR kultūrinę specifiką atitinkančios liaudiškos šventės, pavyzdžiui, Užgavėnės turėjo pakeisti Žiemos išvarymo šventę, Velykas – Pavasario šventę. Sukurtos švenčių diegimo ir funkcionavimo kontrolės struktūros. Istorijos perspektyvoje šventės sparčiai keitėsi, keitėsi ir šio proceso intensyvumas bei jį kontroliuojančios institucijos. Per visą sovietmetį aktyviai formuojama „naujųjų tradicijų“ samprata siekta įteisinti naujai sukurtus šventinius ritualus [17, 25–26]. Sovietiniai ideologai, norėdami „atitraukti“ sovietinį žmogų nuo religijos, stengėsi ne tik diegti „teisingo turinio“ šventes, bet nuolat stebėti ir kontroliuoti jų šventimą. Tą padaryti buvo galima tik visas šventes perkeltiant į viešąją erdvę, nes šeimoje bet kokios šventės kontrolė, jeigu tik nenusižengiama įstatymui, buvo neįmanoma. Siekta kuo daugiau dėmesio skirti visuomeninėms, masinėms šventėms. Tokiu atveju kiekviena šeima rodė atsparumą arba lojalumą esamai santvarkai ir jos peršamai ideologijai. Vis dėlto dauguma sovietmečio šeimų pagal galimybes puoselėjo iš tėvų ir senelių perimtas šventes. Tyrimai rodo, kad sovietmečiu šeima išsaugojo daugelį senųjų tradicijų [17, 32–33]. Šiuos teiginius patvirtino ir Vilniaus miesto lietuvių, lenkų bei rusų šeimose pastaruoju metu švenčiamų ritualinių metų tyrimai [12]. Ar galima tikėtis panašių rezultatų nagrinėjant konkrečias dviejų šalių šventes iš lyginamosios perspektyvos?

KŪČIŲ IR KALĖDŲ ŠVENTĖS BRUOŽAI

Analizuojant Lietuvos ir Bulgarijos atvejus atsiskleidė daug bendrų Kūčių (bulg. *Бъдниневечер*), Kalėdų (bulg. *Колед*) šventimo bruožų. Pavyzdžiui, panašus požiūris į šventines tradicijas: yra teigiančių, kad šiandien miestiečiai jų beveik neturi, ir manančių priešingai, kad jų šeimose švenčiama taip, kaip šventė tėvai ir seneliai. 1959 m. Sofijoje apsigyvenusi pateikėja (gim. 1933 m.) pasakojo, kad nors socializmo laikotarpiu Kalėdos buvo uždraustos, bet žmonės šventė – visada šeimoje (namuose), o kartais ir slapta. Tuo laikotarpiu visos bažnytinės šventės oficialiai nebuvo pripažintos. 1941 m. gimusi, į Sofiją 1961 m. persikėlusį moteris akcentavo, kad kol buvo gyvi tėvai, Kūčias švęsavo pas juos. Dabar susirinkimo centras – jų namai, čia susirenka tik patys artimiausi žmonės. Kalėdoms kepa duoną (*пумка*), būtinai gamina kiaulieną arba kimštą kalakutą – tokią tradiciją atsivežė iš savo kaimo (gimė Pietryčių Bulgarijoje, 6 km nuo Turkijos sienos). Pateikėja pažymėjo, kad per Kūčias valgo pupas, žalias daržoves, taip pat būtinai kepa saldų pyragą (*нугаче*). Apie Kūčias bei Kalėdas jų šeimoje labai išsamiai papasakojo 1952 m. Sofijoje gimusi ir iki dabar gyvenanti pateikėja. Jos teigimu, „iki demokratijos“ Kalėdų visai nešventė, o vėliau ji tapo pačia svarbiausia švente. Pasak moters, per Kūčias šeima

valgo 7, 9 ar 13 patiekalų. Mažiausiai turi būti 7 valgiai. Iš jų būtini balandėliai, duona, pyragas (*баница*) su įkeptomis paslaptimis (*камет*) – gabalėliu paties tvirčiausio medžio, moneta, raštelis su norais. Pagal tradiciją pats vyriausias šeimos narys ją laužo ir visiems dalija, kiekvienas gauna sau palinkėjimą. Ant Kūčių stalo turi būti riešutų, kad visi būtų sveiki ir tvirti, o česnakas dedamas kaip apsauga nuo blogų akių ir linkint sveikatos. Nors per Kūčių vakarienę tradiciškai mėsa nevalgoma, tačiau tą patį vakarą po 24 val. jau galima valgyti ir mėsą. Pirmąją Kalėdų dieną įprasta rengti iškilmingus pietus ar vakarienę su visa šeima, o antrąją dieną einama į svečius. Kalėdiniu laikotarpiu jų namuose visada stovi papuošta eglutė. Seniau puošdavo gyvą, o dabar saugo gamtą ir stato dirbtinę eglutę. Dovanas išsidalija pirmąją Kalėdų dieną – gruodžio 25-ąją. Moteris pažymėjo, kad dabar kai kurie dovanas deda į kojines, bet jai tai nepatinka. Jų šeimoje pirmiausia dovanas atiduoda vaikams, paskui suaugusiesiems – knygas, plokšteles, drabužius. Antrąją Kalėdų dieną einant į svečius įprasta nešti dovanų. Dovanojami daiktai, kurie žmogų gali pradžiuginti, taip pat atsižvelgiama į konkrečius poreikius. Būtinai ką nors dovanoja ir namams, pvz., plakiklį, puodą, trintuvę ar kavinuką, kad namuose būtų jauku ir turėtų visko, ko reikia. Visi Sofijoje apklaustieji akcentavo, kad Kūčios yra šeimos šventė, didelė dalis šeimos švente įvardijo ir Kalėdas. 1948 m. gimusios ir 1970 m. Sofijoje apsigyvenusios moters teigimu, Kūčias ir Kalėdas visada švenčia tik su šeima. Pateikėja atkreipė dėmesį, kad per Kūčias patiekiamas nelyginis skaičius valgių – 7, 9, 11 ir be mėsos. Ant Kalėdų stalo jau yra mėsos patiekalų, taip pat valgoma antis ir specialiai tai šventei iškeptas pyragas (*баница*), į kurio vidų įkepami pinigai. Ir jų šeimoje yra būtinos dovanos, papuošta eglutė. Seniau sakydavo, kad dovanas šv. Nikolajus atnešė (7). Dabar dovanas padeda prie Kalėdų eglutės. 1966 m. gimęs ir 1979 m. Sofijoje apsigyvenęs vyras pasakojo, kad Kūčių vakarienė visada valgoma tik siaurame šeimos rate. Kitą dieną, t. y. per Kalėdas, ateina jo tėvai, o trečią galima švęsti ir su draugais. Panašiai švenčia ir konfesine prasme mišrios šeimos. Pasak 1978 m. gimusios moters, Kūčios švenčiamos pas vienus tėvus, o Kalėdos – pas kitus. Vyro tėvas katalikas, mama stačiatikė. Maistą šventėms paprastai ruošia tų namų šeiminkės – anyta ar mama, ji pati negamina. Kūčias dažniau valgo pas vyro tėvus, nevalgo mėsos. Paprastai uošvis prieš vakarienę sukalba maldą, tačiau „kiti papročiai yra provoslaviški“. Valgių skaičius nelyginis. Valgo duoną – *пумка с кѳсмету*, į kurią įkepamas pinigas (linkint turto), pupelė (dėl vaisingumo), medžio pumpuras (dėl sveikatos), saga (dėl darbo). Kaip ir kitose šeimose, duoną paprastai laužo vyriausias šeimos narys ir visiems išdalija po gabalą, vieną gabalą palikdamas Dievo motinai (*Богородици*). Prieš Kalėdas papuošia dirbtinę eglutę, kaip ir kiti pateikėjai, – dėl ekologijos, ir laiko visą sausio mėnesį. Per Kalėdas pas pateikėjos tėvus valgo balandėlius su mėsa (*сарми*), įdarytus ankštinius pipirus, prieskonių mišinį (*чюбрица*) – į jį dažoma duona. Svarbus Kalėdų gėrimas yra džiovintų vaisių kompotas (*ушав*). Nors šias šventes įprasta švęsti tik su šeima, pastaruoju metu kai kada per Kalėdas susiburia ir tolimesni giminės. Jaunesnių Sofijos gyventojų teigimu, galima pasikviesti svečių. Kai kurie juos kviečia jau pirmosios Kalėdų dienos vakarą. Vyresnioji karta laikosi nuostatos, kad platesniam bendravimui skirta antroji Kalėdų diena. Jų nuomone, pirmoji diena skirta tik šeimai, kartais einama į cerkvę, nors, lauko tyrimų duomenimis, tai nėra populiari tarp bulgarų. Pasak 1953 m. gimusios moters, jų šeima Kalėdų rytą būtinai su šeima eina į cerkvę. 1945 m. gimusios moters šeimoje antrą Kalėdų dieną vaikai (dabar anūkai) eina

(7) Šv. Nikolajus – Kalėdų senelis.

pas kaimynus ir visiems dovanoja raudonas, mėlynas juosteles, kad kas nors nenužiūrėtų. Tai sveikatos apsauga (8).

Jauniausių Sofijoje apklaustų pateikėjų pasakojimuose, be jau minėtų šventimo tradicijų, minimos ir naujos. Pavyzdžiui, 1990 m. gimusios moters šeimoje Kalėdų pirmąją dieną (vadinama šeimos diena) visi kasmet susėda peržiūrėti šeimos nuotraukų bei jų pačių nufilmuotų vaizdų iš šeimos gyvenimo. 1988 m. gimusi moteris teigė, kad jai Kalėdos yra ta šventė, kada ji parvažiuoja į tėvų namus, mama kasmet gamina tas pačias salotas, o tėvas kepa kalakutą. Jai labai svarbu tuo laikotarpiu pabūti su šeima. Apibendrinami pacituosime Marijos Prodanovos žodžius: Kūčios yra „skirtos namams, šeimai ir šiltam bendravimui“ [35, 201].

Galimybę pabūti su šeima vertina ir įvairių amžiaus grupių vilniečiai. Kūčios ir Kalėdų pirmoji diena paprastai skiriama šeimai, antroji (labai retai pirmoji) yra skirta svečiavimuisi, draugų lankymui [14, 37]. Tai labai ryškiai atsispindi jaunesniųjų pateikėjų pasakojimuose. Pavyzdžiui, 1990 m. gimusi pateikėja sakė: *Iš visų švenčių man labiausiai patinka Kalėdos, dėl to, kad tai yra šeimos šventė, yra ypatinga atmosfera, visi dalijasi gerumu, skanūs patiekalai, eglutės kvapas, Kalėdų Senelio dvasia. Kalėdoms ruošiamės jau prieš savaitę, puošiame namą, nuperkam eglutę. Nuo pat ryto dažniausiai su tėčiu puošiame eglutę, mama darbuojasi virtuvėje, pakuojame dovanas, visą dieną darbuojamės, vakare puošiame stalą ir laukiam, kol ateis giminės. Tada pradėdam lauzyti kalėdaičius, valgome, šnekamės, vėliau einame žiūrėti, kas yra po eglute. Tuo šventė nesibaigia, ir einame pas močiutę, kur taip pat sėdam prie stalo ir kartojam tą patį. Moteris pabrėžė, kad ši šventė yra ypatinga ne tik jai, bet ir jos šeimos nariams. Dėl šeimos kartų susijimo ši šventė yra išskirtinė ir 1989 m. gimusiai pateikėjai. Pasak moters, šventė, kuri man patinka – tai Kūčios, per jas būnu su savo tėvais, broliu, sėneliu, tai yra vienintelė šventė, kai susirenka mūsų visa šeima [18, 313].*

Katalikai lietuviai ir lenkai vilniečiai ypač vertina Kūčių vakarienę, kuri pradėdama kalėdaičio dalijimu šeimos nariams. Skirtingai nei Bulgarijoje, paprastai patiekiamas porinis skaičius patiekalų – 12 (remiantis Znamierowska-Prüfferowa, Vilniuje XX a. viduryje šis paprotys būdingas ne tik katalikams, bet ir stačiatikiams) [29, 214]. Vilniaus mieste XX a. I pusėje pagrindiniai valgiai buvo silkė, kita žuvis, žirniai, žuvienė arba grybienė, grūstų bulvių paplotėliai, blynėliai su įdaru, kisielius, kūčia (minkštai virti kviečių grūdai su medumi ir cinamonu), aguonpienis, prėskučiai (kūčiukai – R. P.-Š.), vaisiai ir skanėstai [29, 122–124]. Remiantis dabartiniu trijų etninių grupių – lietuvių, lenkų ir rusų – tyrimu, ant

- (8) Pasak Kolevos, tradicinė Kūčių vakarienė vykdavo iškilmingai. Valgydavo prie mažo apvalaus stalo ar ant žemės: po staliuku ar po staltiese dėjo šiaudų. Tradiciškai dėdavo 9–12 pasninko patiekalų, pagamintų iš to, kas buvo auginama ūkyje: pupos, įdaryti pipirai, balandėliai, sluoksnuotas pyragas „burokinis“, „kūčia“, degtinė, vynas, kukurūzų burbuolės, druska, riešutai, česnakas, kompotas. Tradiciškai vyriausias šeimos narys paimdavo nuo stalo gniūžtę šiaudų ir juo aprūkydavo avilius. Ši apvalymo apeiga turėjo nubaidyti piktas jėgas. Grįžęs šeimininkas tris kartus nusilenkdavo prieš vaišių stalą, paėmęs duoną iškeldavo sau virš galvos ir sulaužydavo. Iš pirmo atlaužto gabalo duodavo visiems šeimos nariams po gabalėlį. Vieną gabalėlį palikdavo iki ryto, ji buvo skirta gyvuliams, kitą padėdavo po ikona, trečią – prie židinio „dėl mirusių tėvų / giminių“. Likusią duoną padėdavo aukštai ant lentynos (bulgarų namuose įrengtos palei sieną), kad augtų aukšti javai. Pagal tradiciją, šeimos nariai nepakyla nuo užstalės šios vakarienės metu, o šeimininkas aplink stalą vaikšto susilenkęs, kad javų varpos būtų sunkios ir lenktųsi prie žemės. Ritualiniai valgiai nuo stalo buvo nuimami tik ryte; tuomet vaikai važinėjo ant šiaudų į vieną pusę, kad ir javai lenktųsi į vieną pusę. Tais šiaudais aprišdavo nevaisingą sodinuką / medžius arba saugojo iki Šv. Georgijaus ir sudėgindavo ant vynuogių „nuo griaustinio“. Būdavo įvairių burtų: įkepta sidabrinė moneta reiškė laimę, pilnas riešutas – sveikatą, tuščias – ligą. Merginos nesuvalgydavo pirmo apeiginės duonos kąsnio, o pasidėdavo po pagalve, kad susapnuotų skirtąjį [32, 272].

vilniečių stalo per Kūčias vyrauja miltų ir grūdų patiekalai. Žuvis ir jos gaminiai užima antrą vietą. Lietuviams svarbiausi kūčiukai, lenkams – žuvis, rusams – silkė (plačiau [15, 48]).

Skiriasi vilniečių ir Sofijos gyventojų ateities spėjimo būdai. Įvairaus amžiaus žmonės dažniausiai iš po staltiesės traukia šiaudą, pagal jo ilgį stengdamiesi atspėti gyvenimo trukmę; tiek provincijoje, tiek ir Vilniuje spėjimai dėl vedybų per Kūčias buvo populiarnesni negu per kitas šventes [20, 106]. Ir vilniečiai, ir Sofijos gyventojai puošia eglutę. Bulgarų namuose dažniausiai eglutės stovi nuo Kalėdų iki Naujųjų metų, kartais ir ilgiau – iki sausio mėn. pabaigos. Vilniečiai linkę eglutes įsigyti dar gerokai iki Kalėdų (daugelyje katalikų šeimų – likus mažiau nei savaitei iki Kalėdų) ir laiko jas iki Naujųjų metų ar Trijų karalių. Abiejų šalių miestiečiai iki dabar teikia pirmenybę gyvoms eglutėms, nors dalis jau renkasi dirbtinę, motyvuodami, kad nenori daryti žalos gamtai.

Vilniečiai keičiasi dovanomis dažniausiai per Kūčias ar Kalėdų pirmąją dieną, tačiau yra šiokių tokių skirtumų. Lietuvių ir lenkų šeimose pasirenkamas laikas beveik nesiskiria – 52 proc. lietuvių ir 51 proc. lenkų dovanomis keičiasi Kūčių vakare, o rusų (greičiausiai katalikai) – tik 2 proc. Dalintis dovanomis Kalėdų rytą vienodai populiari tarp visų etninių grupių (lenkų – 48, lietuvių – 46, rusų – 43 proc.) vilniečių. Per Naujuosius metus dovanomis keičiasi tik rusų tautybės pateikėjai (30 proc.) [15, 57]. Didesnė Vilniaus rusų dalis išpažįsta stačiatikių ir sentikių tikėjimus ir Kalėdas švenčia sausio 7 dieną, todėl daugelis jų eglutes perka po Naujųjų metų (sausio pirmosios).

Lietuvių Kalėdos, kaip viena svarbiausių krikščioniškų švenčių, yra įprasminotos religinio turinio, todėl daugeliui katalikų bažnyčios lankymas buvo ir yra vienas iš esminių šių švenčių bruožų. Vis dėlto analizuojant papročius galima išskirti šventimo skirtumus ir tarp tą pačią konfesiją išpažįstančių žmonių. Pavyzdžiui, Kalėdų išvakarėse į bažnyčią kur kas dažniau eina lenkai (63 proc.) negu lietuviai (40 proc.), o pirmąją Kalėdų dieną į bažnyčią lietuviai eina dažniau negu lenkai (atitinkamai 37 ir 18 proc.), nors dauguma jų išpažįsta tą patį katalikų tikėjimą [15, 64].

Lietuvoje, kaip ir Bulgarijoje, per Kalėdas vyrauja mėsiškai patiekalai. Seniau buvo populiari gaminti paukštieną – kepti vištą ar žąsį, taip pat gaminti šuipinį, sriubas, virti ar kepti kumpį, ruošti patiekalus iš bulvių – kugelį ar vėdarus [8, 200–209]. Dabar vilniečiai taip pat dažniausiai kepa vištą (ji populiari vilniečių lietuvių ir lenkų šeimose). Kalėdų stalui dar kepa žąsį, antį, kalakutą, gamina šaltieną bei kitus patiekalus [15, 57].

Taigi abiejų sostinių gyventojams Kūčios ir Kalėdos iki dabar išliko šeimos narius konsoliduojančia švente, tradiciškai švenčiama namuose. Panašiai laikomasi senųjų tradicijų – bulgarai kepa duoną / pyragą su įkeptomis paslaptimis ir ja dalijasi, vilniečiai laužia kalėdaitį su šeimos nariais. Skirtumas tas, kad vilniečiai dažniau į Kūčių vakarienę pasikviečia gimines, o bulgarai, ypač vyresnioji krata, šį vakarą praleidžia tik su šeima. Bendra tai, kad Kalėdų antroji diena skirta pasikviesti svečių arba patiems lankyti artimuosius ir draugus. Skiriasi ant Kūčių stalo tradiciškai patiekiamų valgių skaičius: bulgarams jis turi būti nelyginis – 3, 5, 7 ir t. t., o Vilniaus katalikams būdingas pastovus skaičius – 12. Skiriasi ir bažnyčios lankymas, ypač Kūčių vakare, jis būdingas tik vilniečiams. Tačiau tiek Vilniaus, tiek Sofijos gyventojų namuose statomos ir puošiamos eglutės, keičiamasi dovanomis.

NAUJŪJŲ METŲ ŠVENTĖS YPATUMAI

Etnologiniai tyrimai rodo, kad sovietmečiu Lietuvoje galimybės išsaugoti Kalėdų tradicijas buvo kur kas mažiau palankios negu Velykų, kurių pirmoji diena visada švenčiama sekmdienį. Kalėdos dažniausiai būdavo darbo diena: mokiniai privalėjo lankyti mokyklą (žiemos

atostogos prasidėdavo prieš Naujuosius metus), studentams tai būdavo įskaitų ir egzaminų metas. Todėl atsakingesnes pareigas užimantys žmonės (pavyzdžiui, mokytojai) ar partiniai darbuotojai Kūčias ir Kalėdas neretai šventė slapčia, stengdamiesi neatkreipti kaimynų, bendradarbių dėmesio. Etnologų tyrimai atskleidė, kad jau pirmaisiais sovietinės okupacijos metais ypatingas dėmesys buvo skiriamas žiemos šventėms. Gintarės Dusevičiūtės teigimu, „Apskritai, visas šventinis žiemos ciklas, „išmetus“ Kūčias, Kalėdas, Tris Karalius, sudėtas į vieną – Naujuosius metus“ [4, 127]. Dalia Senvaitytė atkreipė dėmesį, kad „sovietinio laikotarpio kalendorinių švenčių diskursui analizuotoje spaudoje būdingas absoliutus ankstesniais laikais bei realiai to meto visuomenėje švęstų švenčių ignoravimas ir kalbėjimas tik apie naujas sovietines šventes. Vienintelė išimtis buvo palikta krikščioniško atspalvio neturėjusiems Naujiesiems metams... Naujųjų metų šventės šventimo propagavimas turėjo nukreipti žmonių dėmesį nuo vienos svarbiausių ir populiariausių krikščionių švenčių – Kalėdų“ [23, 119]. Vaidybiniai filmai „Karnavalo naktis“, „Likimo ironija, arba po pirties“, gausiai leidžiami naujametiniai atvirukai, šventinė televizijos programa ir Kremliaus kurantų dužiai skatino pamiršti Kūčias ir Kalėdas. Ypač daug dėmesio buvo skiriama naujamečių švenčių vaikams populiarinimui mokyklose, įmonių, kolūkių klubuose ir kitur [23, 116–117]. Animaciniai filmai vaikams, Senelio Šalčio dovanėlės, šventinės eglutės turėjo užtikrinti ir šios šventės ateitį.

Kita vertus, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Naujųjų metų ir Kūčių šventimas buvo panašus. Abi šventės žymėjo metų pradžią, jų šventime galima įžvelgti panašių oro, vedybinės sėkmės spėjimų, o Naujųjų metų vakaras vadintas „Kūčių vakaru“, „Kūčelėmis“ [2,43]. Iki Pirmojo pasaulinio karo per Naujuosius metus, išskyrus Suvalkiją, buvo kartojama Kūčių vakarienė, tačiau nusistovėjusių Naujųjų metų sutikimo papročių, išskyrus Aukštaitiją, nebuvo [8, 243–248]. M. Znamierowska-Prüfferowa, analizavusi XX a. 5-ojo dešimtmečio Vilniaus kultūrą, Naujųjų metų išvakarės įvardijo kaip Silvestro vakarą, o tą dieną pavadino „riebiosiomis Kūčiomis“. Pasak lenkų katalikų papročius apibendrinusios etnologės, per Naujuosius metus žmonės antrą kartą lauždavo kalėdaičius, virdavo kisielių su medumi, grūdavo aguonpienį, tačiau valgydavo ne tik pasninko valgius – kepdavo ir riebius blynelius, valgydavo dešrą su virtais ar žaliais kopūstais. Šventės rytą dalydavo linkėjimus ir spėdavo orą [29, 145–146]. Apibūdindama stačiatikių papročius ji pamini, kad iš aplinkinių kaimų kilę baltarusiai ir rusai tos dienos išvakarėse burdavo būsimąsias vedybas (skaičiuodavo tvoros mietus ir kviečių grūdus) (9), o per šv. Bazilijaus atminų vakarienę patiekdavo kiaulės galvą [29, 214]. Vilniuje tuo metu buvo rengti vieši bei draugijų renginiai. XX a. pr. Vilniaus papročius aprašiusi Laima Laučkaitė mini, kad, sutinkant Naujuosius metus, rautai su šokiais buvo rengiami civilinio gubernatoriaus rūmuose. Šokių vakarai buvo rengiami visose pagrindinėse miesto salėse – Polesės valdybos geležinkelio klube, Miesto salėje, Švento Jurgio viešbutyje, privačiose rezidencijose vyko lenkų, rusų, žydų, lietuvių, baltarusių draugijų renginiai, teminiai kaukių baliai, maskaradai [9, 143]. Laikotarpis nuo Kalėdų pirmosios dienos (gruodžio 25 d.) iki Trijų Karalių (sausio 6 d.), o kai kur iki Naujųjų metų (sausio 1 d.), buvo vadinamas tarpušvenčiu. XIX a. – XX a. I pusėje buvo ribojami kai kurie darbai (ypač susiję su sukamaisiais veiksmais – verpti, malti). Šiuo laikotarpiu vakarai vadinti šventais vakarais, jų metu neleidžiama dirbti jokių darbų [8, 224–242]. Tiek Kalėdos, tiek ir Naujieji metai įėjo į minėtą laikotarpį. Naujųjų metų chronologinis artumas Kalėdoms ritualinių metų struktūroje ir išskirtinis šiai šventei teikiamas dėmesys suformavo šventės tradicijas šeimoje. Sovietmečiu suformuoti

(9) Jei skaičius lyginis, tikėtasi ištekėti, jei ne – laukti dar metus.

Naujųjų metų kaip išskirtinės ribė, perėjimo apeigų simboliką įkūnijusios šventės stereotipai gyvi ir šiandien. Tačiau net ir pasaulietinei šventei tam tikrą (nors ir netiesioginį) poveikį turi religija. Lygindami lietuvių, lenkų ir rusų papročius, galime įžvelgti rusų tautybės žmonių Naujiesiems metams teikiamą didesnę svarbą [22, 98]. Kita vertus, ne tik rusų tautybės žmonėms Naujieji metai iki šių dienų išlieka svarbiausia šeimos švente. Kaip rodo ankstesni vilniečių šeimose švenčiamų papročių tyrimai, net 15 iš 175 pateikėjų svarbiausia metų švente įvardijo Naujuosius metus, tarp jų penki lenkai, po keturis lietuvius ir rusus, po vieną baltarusį ir ukrainietį [22, 114]. Vilniuje gyvenančios lenkės teigimu, *išskirtine švente įvardyčiau Naujuosius metus. Jaučiamas tarsi peržengimas iš vienos erdvės į kitą. Apmąstai su šeima praėjusius metus, visus įvykdytus ir neįvykdytus planus, darbus. Žmonės sveikina vieni kitus, linki linksmų Naujųjų metų. Žmonės ruošiasi, baigia visus pradėtus darbus, kad Naujieji metai būtų ramūs, praeitų ne veltui. Labai patinka šventinė nuotaika vidurnaktį: fejerverkai, šampano taurės, sveikinimai* [22, 114]. Vilnietė baltarusė pasakojo, kad Naujieji metai švenčiami su visa šeima, stengiamasi, kad visiems būtų gera, nes sakoma, kad kaip Naujuosius metus sutiksi, taip juos ir praleisi. Kad kiti metai būtų dosnūs, paruošiama daug valgių ir dovanų. Taigi daliai pateikėjų Naujieji metai – šeimos šventė. Nors kartais ji net nepripažįstama švente: viena lenkė teigė, kad *mums tai nėra šventė, tik diena, kai galime su šeima pabūti kartu* [22, 114].

Šiandien galima konstatuoti, kad dauguma apklaustų vilniečių svarbiausia švente įvardija Kūčias ir Kalėdas. Pasak 1952 m. gimusios pateikėjos, seniau Naujieji metai jai buvo didelė šeimos šventė – būdavo naujametė eglutė, dovanos bei vaisės. Tik oficialiai pradėjus švęsti Kalėdas (atkūrus nepriklausomą Lietuvą), jos pradėtos švęsti ir jų šeimoje, o Naujieji metai jiems prarado ankstesnę reikšmę. Nors ir dabar pažymi, kad Naujųjų metų išvakarėse yra tradicija su vyru nueiti į kokį nors koncertą. Šiai minčiai pritaria ir 1962 m. gimusi vilnietė. Jos jaunystėje Naujieji metai buvo net svarbesni už Kalėdas, bet dabar yra priešingai. Apie neigiamą sovietmečio įtaką Kalėdų šventimui jų namuose minėjusi moteris (g. 1960 m.) teigė, kad tada Kalėdas švęsti draudė ir šventimas buvo suvaržytas. Tuo laikotarpiu oficialiai buvo švenčiami tik Naujieji metai. Dabar moteris Naujųjų metų nepriskiria prie švenčių, jau labiau šeimos. Pasak pateikėjos, dabar Naujuosius metus dažniau sutinka lovoje. Kita 1977 m. gimusi pateikėja pasakojo, kad gyvendama su tėvais Kalėdų nešventė arba tik labai kukliai. Ji labiau laukdavo Naujųjų metų. Tada namuose ir mokykloje buvo puošiamos eglutės, dalijamos dovanos.

Nemažai analogijų galima surasti ir analizuojant bulgarų naujametines tradicijas. Dar 1924 m. R. Slaveikovas pažymėjo, kad naujametis vakaras Bulgarijoje yra panašus į Kūčių vakarą, išskyrus merginų būrimus su žiedu ar vainiku siekiant spėti vedybinę ateitį [36, 132] (10). Gruodžio 25 – sausio 6 d. lietuvišką tarpusventį Bulgarijoje atitinka „nešvarios dienos“ (*Мърсидни*), pasižymėjusios tikėjimu demoniškų jėgų galiomis ir gausiomis šventinio laikotarpio apeigomis [34, 73–74]. Abiejų valstybių panaši politinė situacija sudarė analogiškas galimybes sureikšminti Naujųjų metų šventes socialistiniu laikotarpiu. Tačiau šiuo metu Bulgarijoje, kaip ir Lietuvoje, daugeliui žmonių svarbesnės yra Kalėdos. Tai rodo Bulgarijoje atlikti etnografiniai lauko tyrimai.

1968 m. Sofijoje gimusi ir gyvenanti moteris pasakojo, kad Naujuosius metus dažnai švenčia pas savo tėvus kartu su brolio ir tetos šeimomis. Visi klauso prezidento kalbos,

(10) Jau minėjome, kad Lietuvoje per Naujuosius metus su vedybų spėjimu susijusius burtus atlikdavo stačiatikiai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje toks spėjimas Naujųjų metų vakarą buvo populiarus ir tarp katalikų [21, 288], o pirmą kartą paminėtas 1842 m. Liudviko Adomo Jucevičiaus [7, 453–454].

24 val. geria šampaną ir sveikina vieni kitus linkėdami daug metų. Šiai šventei kepa pyragą su paslaptimis (*баница с късмети*) – įdėtai lapeliais su įvairiais užrašais. Pateikėja pažymėjo, kad socializmo laikotarpiu Kalėdų nešventė, tik Naujuosius metus. Tada ateidavo Senis Šaltis (*Дядо мраз*), o dabar – Senis Kalėda (*Дядо Коледа*). Jeigu su giminaičiais nespėja apsieikti dovanomis per Kalėdas, keičiasi per Naujuosius metus. Minėtas pavyzdys rodo Naujųjų metų bei Kalėdų panašų šventimą: panašūs valgiai, susibūrimas šeimoje. 1971 m. gimusi Sofijos gyventoja pasakojo, kad ji Naujuosius metus kartais švenčia su šeima, kartais su draugais ir atlieka tą patį ritualą – būtinai išklauso prezidento kalbos ir vidurnaktį iššauna šampaną. Pateikėjai Naujieji metai patinka labiausiai iš visų švenčių, ir tai susiję su geriausia šios šventės vaikystėje prisiminimais, kada Kalėdų nešventė, todėl ir dabar mėgsta Naujuosius metus. Tačiau ji vienintelė iš visų apklaustųjų bulgarų išskyrė Naujuosius metus kaip svarbiausią šventę. Kitiems Kūčios ir Kalėdos nebuvo praradusios vertės per visą sovietinį laikotarpį. Daliai pateikėjų Naujieji metai – draugų šventė, švenčiama ne tik namuose, bet ir restorane. Panašiai Naujieji metai sutinkami ir Lietuvoje – mieste, kavinėse ar restoranuose. Tai patvirtina ir D. Senvaitytės tyrimų rezultatai. Bulgarijos studentai, įvertindami Naujųjų metų šventę, dažniausiai išskiria pasilinksminimą su draugais [24, 484].

Taigi Naujųjų metų chronologinis artumas Kalėdoms ritualinių metų struktūroje ir išskirtinis šiai šventei teikiamas dėmesys istorijos perspektyvoje suformavo panašias šios šventės tradicijas šeimoje.

VELYKOS SU ŠEIMA

Tiek vilniečiams, tiek Sofijos gyventojams Velykos dažniausiai yra antra pagal svarbą metų šventė. Pasak Jono Mardosos, Lietuvoje liturginis švenčių aspektas yra bendras kiekvienai krikščionių bažnyčiai, kita dalis – liaudiški papročiai – yra tiesiogiai susijusi su žemdirbių kultūra, šeimos gyvenimu, buitimi ir yra etniškai savita. Be to, dauguma šiuolaikinių miestiečių yra kilę iš kaimo, todėl miestietiško šventės modelio ištakos turi sąsąją su tradiciniais kaimo papročiais [11, 147]. Svarbiausias šios šventės simbolis – dažytas kiaušinis. Lietuvoje sovietmečio pradžioje, kaip ir Kalėdų atveju, artėjant Velykoms spaudoje pasirodydavo straipsniai, aiškinantys, kodėl nedera ir nenaudinga švęsti Velykų [4, 129, 133]. Tačiau lygiavertės šventės, galėjusios perimti atskirus Velykų šventės elementus (Naujieji metai perėmė iš Kalėdų), Lietuvoje nebuvo. Kita vertus, palyginti su Kalėdomis, Velykų situacija buvo parankesnė, nes pastaroji švenčiama tik sekmadienį, todėl valdžia nelabai galėjo apriboti jos šventimą šeimoje (namuose). Vyresnės vilniečių kartos apklausą patvirtina, kad Velykas visada švęsavo tik su šeima, neretai važiuodavo į kaimą pas tėvus. Pasak 1953 m. gimusios moters, ji labai mėgo Velykas švęsti kaime pas tėvus. Ten susirinkdavo giminės. Velykų rytą visi eidavo į bažnyčią. Vėliau ridendavo lauke kiaušinius. Dabar važiuoja švęsti pas seserį, ten visi margina kiaušinius. Kita 1962 m. gimusi pateikėja teigė, kad visada per Velykas einanti į bažnyčią. Moters nuomone, jų šeima nėra religinga, bet ėjimas į bažnyčią susiformavo kaip šios šventės dalis. Panašus ir bulgarės požiūris į religiją: šiandien dauguma bulgarų per šventes *į cerkvę eina tik simboliškai, nes tokie žmonės tik „užsiima“ religija, o ne iš tikrųjų yra religingi*. Nors sovietmečiu siekta žmones atskirti nuo bažnyčios, vis dėlto būtent šios kartos vilniečiai dažniau paminėjo lankę ir dabar lankantys bažnyčią nei jaunesniosios kartos atstovai. Pastarieji dažniau per Velykas su šeima marginantys kiaušinius, važiuojantys į gamtą (jeigu būna šilta). Vieniems buvo svarbu kartu marginti kiaušinius, kitiems – jais susidaužti, o tretiems – kartu eiti į

bažnyčią. Dažnas pateikėjas teigė, kad Velykas švenčia panašiai kaip ir Kalėdas. 1952 m. gimusi pateikėja pasakojo: *Seniau Velykos, kaip ir Kalėdos, visada pas mamą. Dabar mano namuose. Ryte visi eina į bažnyčią. Po to kiaušinių daužymas, svečiavimasis vienu pas kitus. Jeigu kartu dalyvauja vaikų šeimos, tai po bendrų pusryčių jie važiuoja su savo šeimomis pas marčios ar žento tėvus. Šeimoje yra tradicija – padovanoti visiems po smulkmeną.* Nors daugeliu atvejų (kaip ir Kalėdų) Velykų šventimo vieta išlieka namai (pateikėjų ar jų tėvų), tačiau vykstama ir pas tolimesnius gimines arba į gamtą (ypač jaunesniosios kartos atstovai). Pasak 1977 m. gimusios vilnietės, jos vaikystėje Velykos buvo švenčiamos tik namuose. Tačiau dabar jai nuobodu visą šventinį laiką leisti tik namuose. Vakare arba antrąją Velykų dieną važiuoja su dviračiais į Verkių parką. Šventimo vietos kaitą greičiausiai sąlygojo tai, kad Velykos, nors ir neturi pastovios šventimo datos, švenčiamos pavasarį, ir žmonės nėra linkę tą laiką prabūti tik namuose. 1953 m. gimusios pateikėjos teigimu, kadangi tai pavasario šventė, kartais su šeima vyksta į botanikos sodą. 1978 m. gimusios moters manymu, Velykas švęsti lengviau, nes paprastai jau būna šilta. Pavyzdžiui, pasiima maisto ir važiuoja į gamtą ar vasarnamį. Jų šeimoje yra toks ritualas – po Velykų pusryčių visi kartu lauke geria kavą. Pasak J. Mardosos, šventiniu metu ritualinė mityba tampa svarbia liaudies kultūros grandimi, jungiančia tikinčiuosius ir sekularius žmones, tačiau daugiatautėje aplinkoje (lietuvių, lenkų ir rusų tyrimų duomenys) maistas atlieka ir svarbią etninę funkciją. Šioje srityje lietuviai iš esmės neturi ritualinių simbolių, o lenkams ir rusams svarbiu jų etninio ir religinio tapatumo simboliu išlieka paschos, kuličių, taip pat specifinių pieno ir mėsos gaminių vartojimas [11, 186].

Panašiai Velykas švenčia ir Sofijos gyventojai. Pasak D. Senvaitytės, į cerkvę dažniausiai einama per Velykas (maždaug pusė jos apklaustų studentų, per Šv. Georgijų – trečdalis, o per Kalėdas – šeštadalis respondentų) [24, 485]. Analogišką situaciją, analizuojant įvairaus amžiaus pateikėjų patirtį, atskleidžia ir mano etnografiniai tyrimai. 1978 m. gimusi Sofijos gyventoja teigė, kad Velykas švenčia tik su šeima. 24 val. eina į cerkvę. Kai popas tris kartus pasako „Христос воскрес“, mišiose dalyvaujantys šeimos nariai pasveikina vienas kitą. Išėję iš cerkvės, kas nori, susidaužia kiaušiniais. Jos šeima kartais taip pat daužia. Daužti kiaušinius galima ir grįžus namo. Paprastai taip daro dauguma šeimų. Ji su šeima margučius daužia jos tėvų namuose, paskui – vyro. Paprastai eina į arčiau namų esančią cerkvę. Svarbu suspėti parsinešti iš cerkvės dar degančią žvakę, uždegtą cerkvėje. Tikima – jeigu benešant žvakę užgęsta, turi daug nuodėmių. Grįžę iš cerkvės valgo Velykų pyragą (*козунак*). Ketvirtadienį ir šeštadienį prieš Velykas dažo kiaušinius. Pateikėjos mama margina vašku ir tuomet merkia į dažus. Dažo būtinai raudonai – kiaušinių apsuksa gėlyte ar lapeliu, kiša į moterišką kojįnę ir merkia į vandenį su dažais. Raudonus kiaušinius laiko iki kitų metų. Dar raudonus kiaušinius dovanoja vaikui ir daro kryžių ant veiduko – kad būtų sveikas. Dabar ant stalo deda ir šokoladinius kiaušinius – tai Vakarų kultūros įtaka. Labiausiai pateikėja mėgsta dažyti ir daužyti kiaušinius, jai šis šventės momentas pats įdomiausias. Visoje Lietuvoje per Velykas gyvavo krikštavaikio apdovanojimo tradicija [13, 471–478]. Bulgarijoje ji taip pat yra gyva iki šių dienų. 1945 m. Sofijoje gimusi ir augusi moteris teigė, kad per Velykas kiaušinius būtinai dovanoja krikštoto vaikams, jeigu tik ateina, prideda ir dovaną. Tam reikėjo turėti daug kiaušinių – seniau net apie 100, o dabar dažo apie 20 kiaušinių. 1953 m. gimusios ir 2002 m. į Sofiją atsikėlusios moters teigimu, per Velykas kūma dovanoja kiaušinius ir dar kokią nors dovanėlę krikštavaikiams. Dovanoja ir Velykų pyragą (*козунак*). Kaip tik šiemet (2015 m.) jos anūkas iš savo krikštamatės gavo 2 kiaušinius ir Velykų pyragą.

Velykines tradicijas perėmusi jaunoji karta žino ir su šia švente susijusius tikėjimus. 1990 m. gimusi ir Sofijoje studijuojanti mergina teigė, kad Velykas švenčia tik su šeima. Išmargintus kiaušinius sudeda į žalumynais papuoštą pintinę. Vienas su kitu sudaužia kiaušinius – kieno sudūžta pirmas, tas bus sveikiausias. Pirmoji mama sudaužia su tėvu, o tada visi iš eilės. Keli kiaušiniai turi būti raudoni, juos dovanoja seniausiam ir jauniausiam šeimos nariui, dar jauniausiajam padaro kryžių ant kaktos (su ranka peržegnoja) – kad būtų sveikas. Prie ikonos pastato žvakę, kuri turi degti iki kitos Velykų dienos. Pasak T. A. Kolevos, buvo tikima, kad pirmas raudonas kiaušinis turi maginės galios, todėl jį saugojo kaip galintį padėti susirgus ir griaudžiant griautiniui. Pasak etnologės, seniau prie ikonos dėdavo ir žvakę, parsineštą iš cerkvės [33, 286]. Kaip matome, šis paprotys yra praktikuojamas ir šiomis dienomis. Bulgarijoje svarbi pavasario šventė yra Šv. Georgijaus diena [33, 288]. Kai kurie pateikėjai Velykas gretina su Šv. Georgijaus švente (Jurginėmis), per kurią namuose šeima valgo ėriuką (moteris g. 1974 m.). Per Jurgines, kaip ir per Velykas, valgomas pyragas (*козунак*). Lietuvoje pastaruoju metu Jurginės švenčiamos labiau kaip vardo diena. Pagal D. Senvaitytės tyrimą, bulgarų studentai kaip populiariausias šventes išskyrė Kalėdas (15 %), Velykas (14 %) ir *Kukeri* šventę (17 %) [24, 484] (11).

Taigi Vilniaus ir Sofijos gyventojai dabartiniu laikotarpiu Velykas švenčia panašiai. Šios šventės pagrindinis simbolis yra margintas kiaušinis ir su juo susiję ne tik bažnytiniai, bet ir liaudiški papročiai. Bulgarijoje ypač reikšmingas raudonai dažytas kiaušinis. Abiejuose šalyse iki dabar gyvuoja krikštamatės tradicija apdovanoti savo krikštavaikius Velykų proga.

IŠVADOS

Skaitydama literatūrą ir ruošdamasi lauko tyrimams Sofijoje maniau, kad Vilniaus ir Sofijos gyventojų šventinis gyvenimas yra gana skirtingas. Tačiau atlikusi bulgarų lauko tyrimus ir juos palyginusi su vilniečių, išanalizavusi tris pagrindines šventes – Kūčių ir Kalėdų, Naujųjų metų bei Velykų, įžvelgiau daugiau istorinių, kultūrinių, socialinių šių švenčių panašumų nei skirtumų. Dažniausiai skiriasi tik švenčių metu patiekiamų patiekalų pavadinimai, jų gamybos būdas bei sudėtis. Taip pat bulgarai iki dabar labiau išlaikė su šiomis šventėmis susijusius liaudiškus tikėjimus. Iš minėtų švenčių Kūčios yra vienodai reikšmingos tiek vilniečių, tiek Sofijos gyventojų įvairioms amžiaus grupėms. Sofijos stačiatikių Kūčių vakarinei teikiama reikšmė panaši į Vilniaus katalikų, o Vilniaus stačiatikiai ir sentikiai šios šventės nesureikšmina ir teikia prioritetą Kalėdoms. Daugelis abiejų šalių pateikėjų antra pagal svarbą švente įvardija Velykas, o mažiau religingieji – Naujuosius metus. Diachroninė ritualinių metų analizė taip pat atskleidžia panašius dėsningumus. Analizuojant Kūčias, Kalėdas, Velykas ir Naujuosius metus, tiek Bulgarijoje, tiek ir Lietuvoje dažniausiai minimi žodžiai „tradicija“ ir „šeima“. Abiejuose miestuose minimi iš kartos į kartą perduodami ir perimami šventiniai papročiai leidžia kalbėti apie sovietiniu laikotarpiu susiformavusius „dvigubus“ ritualinius metus – vieni ritualai perduodami iš kartos į kartą ir gyvuoja šeimos rate, kiti egzistavo viešoje ideologinių struktūrų kontroliuojamoje erdvėje. XX a. pabaigoje – XXI a.

(11) *Kukeri* – su persirengėliais susijusios šventės (Bulgarijoje persirengėliai kukeriai vaikščiodavo „nešvariomis dienomis“ (gruodžio 25 – sausio 7 d.), Šv. Vasilijaus dieną – sausio 14, sekmadienį prieš gavėnią [25, 6–7]. Lietuvoje dabar pagrindinė su persirengėlių vaikštynėmis susijusi ir mėgstama jaunimo šventė yra Užgavėnės. Praeityje persirengėliai Lietuvoje, kaip ir Bulgarijoje, vaikščiodavo ir tarpusvenčiu [20, 103].

pradžioje takoskyros tarp šeimoje ir viešoje erdvėje švenčiamų švenčių nebeliko, tačiau išlieka šeimos šventėms teikiami prioritetai. Taigi šeimos institucijos tyrimai sureikšminami analizuojant tiek sovietinio laikotarpio, tiek šių dienų šventes.

Gauta 2017 10 03
Priimta 2018 02 20

Literatūra

- [1] BALYS, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai. Silver spring: Lietuvių tautosakos I-kla, 1978. 160 p.
- [2] BALYS, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 2013. 272 p.
- [3] DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos ir Draugystės ordinų V. Kapsuko universitetas, 1979. 153 p.
- [4] DUSEVIČIŪTĖ, Gintarė. Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 pirmos sovietinės okupacijos laikotarpiu. *Res Humanitariae*, 2013, Nr. 13, p. 124–135.
- [5] Introduction of the Gregorian calendar in Bulgaria. *Sofia History Museum* [žiūrėta 2017 09 05]. Prieiga per internetą: <http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/%D1%81%D1%8A%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F/item/264-introduction-of-the-gregorian-calendar-in-bulgaria>
- [6] IVANOVA, Dilyana. Socialist Legacy and Transformations of Cultural Heritage in the Contemporary Forms of Community Gatherings of the Bulgarian Diaspora in the USA. *Contested Heritage and Identities in Post-socialist Bulgaria*. Eds. A. Luleva, I. Petrova, S. Barlieva. Sofia: Gutenberg Publishing House, 2015, p. 331–358.
- [7] JUCEVIČIUS, Liudvikas Adomas. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros I-kla, 1959. 679 p.
- [8] KUDIRKA, Juozas. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993. 316 p.
- [9] LAUČKAITĖ, Laima. Vilniaus šventės ir pramogos XX a. pradžioje. *Imperinis Vilnius (1795–1918): Kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 134–150.
- [10] *Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. surašymo rezultatai*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012. 45 p.
- [11] MARDOSA, Jonas. Vasario 16-oji ir Kovo 11-oji vilniečių šeimose. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Sud. R. Paukštytė-Šaknienė, J. Mardosa, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 145–189.
- [12] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa; MARDOSA, Jonas; ŠAKNYS, Žilvytis; ŠIDIŠKIENĖ, Irma (sud.). *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016. 372 p.
- [13] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Ritual Year of Godparents and Godchildren in Contemporary Society in Lithuania. *The Ritual Year 10. Magic in Rituals and Rituals in Magic. The Yearbook of the SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) Working Group on the Ritual Year*. Eds. T. Minniyakhmetova, K. Velkoborská. Innsbruck, Tartu: ELM ScholarlyPress, 2015, p. 471–478.
- [14] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Christmas in the Families of Contemporary Lithuanian City. *Народна творчість та етнологія*, 2016, No. 1, p. 33–39.
- [15] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Kūčios ir Kalėdos. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Sud. R. Paukštytė-Šaknienė, J. Mardosa, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 30–73.
- [16] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Liaudies kultūra mieste. Vilniečių krikščynos. *Lituanistica*, 2003, Nr. 2(54), p. 112–125.

- [17] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Šeima ir kalendorinės šventės sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2016, Nr. 16(25), p. 9–34.
- [18] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Tradicija šiuolaikinių kalendorinių ir gyvenimo ciklo švenčių kontekste. *Res humanitariae*, 2013, Nr. 14, p. 303–322.
- [19] ROTH, Klaus and Juliana. The System of Socialist Holidays and Rituals in Bulgaria. *Ethnologia Europaea*, 1990, Vol. 20, p. 107–120.
- [20] ŠAKNYS, Žilvytis. Ritualiniai metai šiuolaikinėje Lietuvoje: Miesto ir kaimo perspektyvos. *Šventės šiuolaikiniame mieste / Festivals in the Modern City*. Sud. J. Mardosa. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 100–109.
- [21] ŠAKNYS, Žilvytis. Magic or Entertainment? Marriage Divination and the Ritual Year in Lithuania. *The Ritual Year 10. Magic in Rituals and Rituals in Magic. The Yearbook of the SIEF Working Group on the Ritual Year*. Innsbruck, Tartu: ELM Scholarly Press, 2015, p. 286–293.
- [22] ŠAKNYS, Žilvytis. Šventė Vilniuje: Naujieji metai lietuvių, lenkų ir rusų šeimose. *Lituanistica*, 2014, Nr. 2(96), p. 105–117.
- [23] SENVAITYTĖ, Dalia. Kalendorinių švenčių diskursas sovietinėje Lietuvos periodikoje. I dalis: 1945–1964 metai. *Lituanistica*, 2013, Nr. 2(92), p. 101–121.
- [24] SENVAITYTĖ, Dalia. Kolektyvinio bulgarų ir lietuvių tapatumo bruožai: lyginamoji studentų požiūrio analizė. *Lituanistica*, 2011, T. 57, Nr. 4(86), p. 476–487.
- [25] Sofia, *Wikipedia* [žiūrėta 2017 09 05]. Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sofia>
- [26] TENEVA, Nadezhda; MANOVA, Tsvetanka. *Between this World and the World Beyond. Bulgarian Mimmers' Plays and Masks*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, 2010. 48 p.
- [27] Vilnius, *Wikipedia* [žiūrėta 2017 09 05]. Prieiga per internetą: <https://en.wikipedia.org/wiki/Vilnius>
- [28] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa, 1993. 152 p.
- [29] ZNAMIEROWSKA-PRÜFFEROWA, Maria. *Vilnius, miestas arčiausiai širdies*. Vilnius: Alma littera, 2009. 312 p.
- [30] АРНАУДОВ, Михаил. *Български народни празници. Обичаи, вярвания, песни и забави през цялата година*. София: Българска книга, 1943. 162 с.
- [31] ВАКАРЕЛСКИ, Христо. *Българските празнични обичаи*. София: Издателство Военно-книгоиздателски фонд, 1943. 132 с.
- [32] КОЛЕВА, Т. А. Болгары. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX – начало XX в. Зимние праздники*. С. А. Токарев (отв. ред.). Москва: Наука, 1973, с. 266–283.
- [33] КОЛЕВА, Т. А. Болгары. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX – начало XX в. Весенние праздники*. С. А. Токарев (отв. ред.). Москва: Наука, 1977, с. 274–295.
- [34] ПОПОВ, Рачко. Към характеристика та на българските народни вярвания, свързани с периодите на преход към зимата и пролетта. *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. София: Издателство на Българска та академия на науките, 1989, с. 52–74.
- [35] ПРОДАНОВА, Мария. *Болгарские праздники и традиции*. София: Бард, 2013. 303 с.
- [36] СЛАВЕЙКОВ, Рачо. *Български народни обичаи и вярвания*. София: Книгоиздателство Асеновци, 2012 (1924). 199 с.

RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Festivals in Families in Vilnius and Sofia

Summary

In recent years, the focus of discussions in contemporary society has been shifting towards family and family-related themes. Family discourse has become one of the major topics in analysing questions of ethnic and cultural identity in both the humanities and social sciences. One of the ways to answer these questions is to analyse holidays that bring family members together and the place these holidays occupy in the structure of the ritual year. For these purposes, comparative research of two different states of the European Union, Lithuania and Bulgaria, was carried out. Using the results of fieldwork conducted in Vilnius from 2012 to 2016 (as part of the projects “Social Interaction and Cultural Expression in the City: Leisure, Festivals and Rituals 2012–2016” and “Contemporary Festivals in the Vilnius Family 2012–2014”) and in Sofia (as part of the project “Contemporary Festivity in Bulgaria and Lithuania: From Traditional Culture to Post-Modern Transformations 2014–2016”) I tried to compare calendar holidays celebrated in the families of different cities in 2015.

Although Vilnius and Sofia are capitals of member-states of the European Union, their different history, geographical situation, ethnic and religious compositions, size (Sofia with population of 1,211,000 in 2012, and Vilnius with 543,060 inhabitants in 2015), and many other factors should have led to different family rituals in these cities. However, a comparison of festive customs and traditions of people belonging to the dominant ethnic and confessional groups (Bulgarian Orthodox and Lithuanian Catholic) revealed many common features. I tried to reveal them by examining traditions of family celebration of Christmas Eve, Christmas, the New Year, and Easter placing emphasis on the dominant symbols of each holiday, the places where celebrations are held, the food served, and the gifts exchanged.

In most cases, only the names of the dishes served during the festivity, the ways of cooking, and ingredients were different. Also, among the Bulgarian people, the popular beliefs associated with these holidays are still more abundant than among the Lithuanians. Among all the holidays, it is possible to single out Christmas Eve, which is equally important in the families in Sofia and Vilnius. An Orthodox Christmas Eve dinner in Sofia is as important as a Catholic Christmas Eve dinner in Vilnius. Meanwhile, the Orthodox and Old Believers of Vilnius give priority to Christmas and not Christmas Eve. The second important family festivity in both countries is Easter, and less religious respondents distinguish the New Year.

Diachronic analysis of the ritual year shows the same situation in the attempts to preserve the traditional ritual year during the socialist era in both countries. When analysing Christmas Eve, Christmas, and Easter, and only partially the New Year, both in Bulgaria and in Lithuania, the words “tradition” and “family” are commonly referred to. As festive customs transmitted from generation to generation in both cities, it allows us to talk about the “double ritual year” of the socialist period. One year existed in the closed family space, and the other existed in public and was controlled by ideological structures. At the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century, the contrast between family and public holidays disappeared, but family holidays remain a priority.

Keywords: family, festival, Christmas, New Year, Easter